

DE BOER, Minne Gerben. 'Het Italiaanse voorzetsel *da*'. Hoofdstuk 3 van *Woordstudies II. ITALIANISTICA ULTRAIECTINA 6*. Utrecht: Igitur, Utrecht Publishing & Archiving Services, 2010. ISBN 978-90-6701-029-0. 57-65.

SAMENVATTING

In een voorzetselstudie in het kader van Jackendoffs semantische theorie wordt het sterk polyseme Italiaanse voorzetsel *da* geanalyseerd als een verzameling deelbetekenissen waarbij de meeste door een of meer semantische regels afgeleid kunnen worden van de basisbetekenis ruimtelijke Herkomst. In sommige talen waaronder het Italiaans valt hier ook het gedegradeerde subject in passieve zinnen onder, maar dit is een typisch afgeleide categorie waarvoor elke taal zijn eigen strategie heeft. De karakteriserende functie van *da* wordt daarentegen gezien als niet afgeleid van Herkomst.

RIASSUNTO

In uno studio delle preposizioni nel quadro della teoria semantica di Jackendoff si analizza la preposizione molto polisemica *da* come un insieme di sensi, la maggior parte dei quali può essere derivata dal senso di base Provenienza spaziale. In alcune lingue, fra cui l'italiano, anche il soggetto degradato nelle frasi passive è legato a questo senso di base, ma in questo caso si tratta di una tipica categoria derivata per cui ogni lingua ha una sua strategia. La funzione caratterizzante invece non si deriva da Provenienza.

SUMMARY

In a study of prepositions in the semantic framework of Jackendoff the very polysemic Italian preposition *da* is analyzed as a set of senses which can be derived from the basic sense spatial Origin. In certain languages, among which Italian, the demoted subject in passive sentences is also derived from Origin, but this is a typical derived category, for which each language has its own strategy. On the contrary, the characterizing sense of *da* is not considered derived from Origin.

KEY-WORDS

Italian prepositions, *da*, polysemy, Jackendoff

© Minne G. de Boer

De bundel *Woordstudies II* vormt het zesde deel van de reeks ITALIANISTICA ULTRAIECTINA. STUDIES IN ITALIAN LANGUAGE AND CULTURE, uitgegeven door Igitur, Utrecht Publishing & Archiving Services, ISSN 1874-9577 (<http://www.italianisticaultraiectina.org>).

3. HET ITALIAANSE VOORZETSEL *DA* *

Het semantische gedeelte van een lexical entry bestaat uit een serie deelbetekenissen. Deze staan niet geheel los van elkaar; meestal is er een verband tussen twee verschillende betekenissen. Aangezien dit verhaal gaat over het Italiaanse voorzetsel *da*, geef ik de volgende voorbeelden. *Da* heeft een ruimtelijke betekenis in:

(1) *Vengo da Milano* 'Ik kom uit Milaan'¹

en een temporele betekenis in:

(2) *Aspetto da ieri* 'Ik wacht al sinds gisteren'

Het is echter geen toeval dat dit voorzetsel juist deze beide betekenissen uitdrukt; er bestaat een semantische regel:

(3) [+ ruimtelijk] → [+ temporeel]

Deze regel is een universele, dat wil zeggen hij behoort tot de cognitieve structuur van de menselijke geest.

In Jackendoff 1975 worden semantische regels vooral besproken in verband met derivatieve morfologie. Ze hebben de status van redundantieregels, net als de regels die de vorm van lexicaal items met elkaar verbinden. In het voorbeeld *smoke*, dat Jackendoff geeft, bestudeert hij dezelfde soort regels binnen één enkel lexical item. Ik zal hem hierin volgen en het dan niet hebben over 'separate but related lexical entries', maar over 'separate but related senses' van één lexical item. Zoals bekend zijn redundantieregels niet verplicht; talen kunnen verschillen in het gebruik dat ze ervan maken. Dat blijkt wel uit de vertalingen van mijn voorbeelden (1) en (2), die respectievelijk 'uit' en 'sinds' bevatten, voorzetsels die overeenkomen met twee verschillende betekenissen van *da*. Niet alle betekenissen zijn echter op dezelfde wijze met elkaar verbonden. We hebben de volgende mogelijkheden:

1) Betekenissen zijn door semantische regels van algemene, taalonafhankelijke aard verbonden met een grondbetekenis, die we kunnen zien als een universele axiomatische cognitieve eenheid (*universal cognitive primitive*). Een voorbeeld is de Herkomst-betekenis van *da*.

* Nederlandse vertaling van 'A Lexical Entry for Function Words: the Italian Preposition *da*', in Shiro Hattori & Kazuko Inoue (eds.). *Proceedings of the XIIIth International Congress of Linguists, August 29–September 4, 1982, Tokyo*. Tokyo: Gakushūin University, 1985: 908-912.

¹ In de zin van een fysiek komen, niet van een afkomstig zijn, wat in het Italiaans wordt uitgedrukt door 'sono di Milano'.

2) Betekenissen hebben een autonome ontwikkeling ondergaan door een proces van 'semantic drift', vergelijkbaar met lexicalisatie in de morfologie. Bijvoorbeeld het type *pendere da* 'hangen aan', een uitbreiding van het 'extent' soort van de Herkomst-betekenis in een verticale richting,² terwijl veel talen andere manieren kiezen om dezelfde betekenis uit te drukken.

3) Betekenissen zijn verbonden met een niet-bestaande grondbetekenis. Een voorbeeld is de Bestemmingsbetekenis van *vado da una persona* 'ik ga naar iemand toe' en *vado da una parte* 'ik ga ergens heen'. Als we deze beide betekenissen met elkaar verbinden, zoals voor de hand lijkt te liggen, krijgen we een disjunctief paar voorwaarden: het NP moet of een persoon of het begrip 'kant' aanduiden. Een dergelijke disjunctie is een aanwijzing dat er een grondbetekenis ontbreekt, die we zouden krijgen als we de voorwaarden verwijderden. Die grondbetekenis zou dan Nabijheid zijn, te vergelijken met één betekenis van het Engelse *by* (en het Nederlandse *bij*), die trouwens ook in vroegere stadia van het Italiaans bestond (zie De Felice 1965).

4) Betekenissen hebben helemaal geen onderling verband: dan hebben we zuivere homonymie. Maar gevallen (3) en (4) zijn soms moeilijk van elkaar te onderscheiden: de keuze hangt af van de vraag hoever semantische drift kan gaan zonder de grondbetekenis onvindbaar te maken.

Voor *da* zou ik tenminste zes betekenissen willen onderscheiden: Herkomst, Nabijheid, Passieve Agens, Karakterisering, Vergelijking en Bestemming. Hierbij kunnen Passieve Agens en Karakterisering al of niet verband houden met Herkomst. Herkomst is het enige complete stel betekenissen; de andere zijn beperkt en kunnen gezien worden als het overschrijden van een grens met een andere grondbetekenis (*intrusion upon another basic sense*). In de rest van dit verhaal zal ik het hebben over de Herkomst-betekenissen en één voorbeeld geven van een niet-herkomst betekenis.

Herkomst

Voor de representatie van Herkomst volg ik Jackendoff 1976, die een basispraedicaat $GO(x,y,z)$ aanneemt, wat de formalisering is van de beweging (GO) van een objekt (x , Thema genaamd) van een Plaats of Locatie (y , of Herkomst) naar een andere Locatie (z , of Bestemming). De meest concrete soort beweging die GO aangeeft is die van een fysiek voorwerp van een ruimtelijke locatie naar een andere ruimtelijke locatie. Dit is de positionele modus van beweging (GO_{Posit} , waarin *Posit* een kenmerk is dat toegeschreven wordt aan het bewegingspraedicaat). Om de meeste semantische relaties die van de ruimtelijke herkomst afgeleid kunnen worden te kunnen formuleren hebben we de volgende parameters nodig:

² *Extent* duidt het statische resultaat van een beweging aan. Zie voorbeeld (6) en commentaar.

1) De dimensie van de locatie, die een onderscheid maakt tussen:

(4) *Il treno parte da Milano* 'De trein verlaat Milaan'

(5) *Il treno esce dalla stazione* 'De trein verlaat het station'

Dit onderscheid stelt een niet-dimensionele herkomst (een punt) tegenover een dimensionele herkomst (namelijk iets wat een binnen en een buiten heeft). Het Italiaanse voorzetsel *da* kent dit onderscheid niet, maar we vinden het wel in het Engels (*from* tegenover *out of*) en het Nederlands (*van* tegenover *uit*).

2) Het verschil tussen beweging en uitgestrektheid (*extent*), dat het volgende voorbeeld kan verklaren:

(6) *Siamo a 10 km dalla meta* 'we zijn 10 km van het doel verwijderd'

Extent is het resultaat van een voorafgaande beweging. Jackendoff 1976 behandelt *extent* als een 'hypermodus' van plaats.

3) Het onderscheid tussen concrete en abstracte bewegende voorwerpen. Voorbeelden van de laatste zijn stemmen, blikken, geuren, en dergelijke. Zij worden op dezelfde manier gezien als concrete voorwerpen die zich langs een pad bewegen. Het pad is in deze gevallen concreet.

4) Het verschil tussen concrete en abstracte locaties. Bezit is een voorbeeld van een abstracte locatie, die in Jackendoffs model een voorkeursstatus heeft, als een afzonderlijke modus van locatie. Er zijn echter andere abstracte locaties, zoals beheersing of macht. Ik heb 'beheersing' gebruikt in mijn verhaal over het Italiaanse werkwoord *lasciare* (De Boer 1981) voor de betekenis 'let go', waarin we een beweging hebben van ONDER BEHEERSING naar BUITEN BEHEERSING. We hebben iets dergelijks nodig voor combinaties als *liberare da* 'bevrijden van'.

De combinatie van abstracte voorwerpen en abstracte locaties verklaart gevallen van beweging van kennis (bijvoorbeeld *imparare da* 'leren van'). Het onderscheid tussen plaats en tijd is een ander geval van concrete tegenover abstracte locatie.

5) Het onderscheid tussen concrete locaties en gebeurtenissen, die we als locaties kunnen opvatten. Dit onderscheid verklaart een geval als:

(7) *Mi astengo dal fumare* 'Ik zie af van roken (= ik rook niet langer)'

6) De configuratie van het pad. Niet alle bewegingen hebben een pad. Het bekendste voorbeeld is de uitspraak van Galilei:

(8) *Eppur si muove* 'En toch draait ze' (Engelse vertaling 'And yet it moves')³

³ In de Nederlandse versie is wel een pad aanwezig, namelijk een cirkel rondom een middelpunt (de zon).

Een pad kan eveneens afwezig zijn in het soort beweging dat wordt uitgedrukt door werkwoorden van losmaken of scheiden, die gezien kunnen worden als een beweging van x naar niet- x , zonder tussenliggende stadia. Als een pad wel aanwezig is, dan kan dit gedefinieerd worden door één enkele locatie, zoals in:

(9) *Passo dalla porta principale* 'ik ga door de hoofddeur'

Het interessante van dit geval is dat het Italiaans een herkomst-propositie gebruikt via een semantische regel die bestaat in het negeren van het kenmerk [+ beginpunt], dat normaal geassocieerd wordt met [+ pad] in de herkomst-betekenis. Zo hebben we hier een voorbeeld van een nieuwe betekenis die de grens overschrijdt van (*intrudes upon*) een begrip dat meestal uitgedrukt wordt door voorzetsels van het 'door'-type. Het pad kan ook gedefinieerd worden door twee locaties, die samenvallen met begin en eind van de beweging. Ten slotte kan het gedefinieerd worden door een geordende reeks (meestal abstracte) locaties, zoals bij het tellen of in de overgang van de ene naar de andere rang bijvoorbeeld in de militaire wereld. Herkomst en Bestemming vallen dan samen met bepaalde locaties binnen de scala van mogelijkheden, die onafhankelijk vastgesteld zijn, bijvoorbeeld door de betekenis van de betrokken lexicale items. Hiermee bedoel ik dat in

(10) *essere promosso da tenente a capitano* 'van luitenant tot kapitein bevorderd worden'

het pad bestaat uit het hele rangenstelsel, maar de herkomst en bestemming alleen maar uit de rangen die expliciet vermeld worden. Indien het pad temporeel is, dan is dit geval ook een verklaring voor voorbeelden als *cominciare da NP* 'beginnen bij NP'.

Causatieve betekenissen

De betekenissen die niet verklaard worden door de parameters die tot nog toe zijn besproken, zijn de betekenissen die meestal het etiket 'afkomst' of 'oorzaak' dragen. Enkele voorbeelden zijn:

(11) *Il bambino è nato da genitori ricchi* 'Het kind is geboren uit rijke ouders'

(12) *I suoi mali vengono dal fegato* 'Zijn kwalen komen van (zijn veroorzaakt door) zijn lever'

Ik stel voor om voor deze voorbeelden nog een ander soort abstracte beweging te introduceren, namelijk de causatieve modus, die de overgang van objecten van niet-bestaan naar bestaan uitdrukt. Een voorbeeld is:

(13) GO_{Cause} (KWALEN, LEVER, z)

waar de ongespecificeerde bestemming deiktisch geïnterpreteerd kan worden als 'deze wereld' of zoiets.

Dit brengt mij tot enkele opmerkingen over het begrip Cause. Ik denk dat we scherp moeten onderscheiden tussen tenminste drie verschillende begrippen:

1) Agens, zoals in:

(14) *Paolo viaggia da Milano a Roma* 'Paolo reist van Milaan naar Rome'

De Agens is de persoon die opzettelijk handelt.

2) Causatieve Agens, zoals in:

(15) *Paolo manda Giorgio a Roma* 'Paolo stuurt Giorgio naar Rome'.

De Causatieve Agens is een argument van een causatief praedicaat, zoals in:

(16) CAUSE (PAOLO, GO (GIORGIO, *y*, ROMA)).

Het verschil tussen Agens en Causatieve Agens bevrijdt ons van absurditeiten als Paolo die zijn eigen reis veroorzaakt door hem opzettelijk te maken.

3) De causatieve modus van locatie, die we eerder noemden.

Passieve agens

Een van de meest frequente gebruikssituaties is die van *da* als 'Passieve Agens' Hij is goed voor ongeveer aan derde van de gevallen in mijn corpus. Maar we moeten wel beseffen dat dit geen semantische maar een syntactische notie is. Het heeft dezelfde scala van semantische interpretaties als een subject. Daarom is de term Agens hier een foute benaming, die vervangen moet worden door een syntactische notie, zoals gedegradeerd subject (*demoted subject*). Hoewel deze categorie vrij gewoon is in de talen van de wereld, schijnt er in geen enkele taal een gespecialiseerd voorzetsel voor te zijn. Dat betekent dat het niet behoort tot de basisrelaties zoals Herkomst, Bestemming, Comitatief, en dergelijke, maar een typische afgeleide relatie is. De lexicale middelen om de gedegreerde subjecten aan te duiden zijn voor iedere taal anders, maar er zijn een paar favoriete kandidaten, waaronder het herkomstvoorzetsel en het pad-voorzetsel. Dat betekent dat het Italiaans een semantische regel kent die de semantische notie Herkomst in verband brengt met de syntactische notie gedegradeerd subject van het werkwoord.

Betekeningen die niet tot Herkomst zijn te herleiden

Onder de niet-herkomst betekenissen noem ik er maar één, namelijk het type:

(17) *Il ragazzo dai capelli neri* 'de jongen met het zwarte haar'

Het drukt het begrip karakterisering uit, dat wil zeggen identificatie van een voorwerp aan de hand van een bepaald teken.

Hetzelfde begrip kan echter ook uitgedrukt worden door *con*. Ik stel voor de karakteriseringsbetekenis van *da* te beschouwen als een sterk gemarkeerde gebruikssituatie, die de grens overschrijdt van het domein van *con*, waarvoor ik de volgende argumenten heb:

- 1) Het is altijd mogelijk *da* door *con* te vervangen zonder dat de zin abnormaal wordt.
- 2) De syntactische context is erg beperkt; het enig mogelijke kader is:

(18) [— bep.lidw. N A]

Het is niet mogelijk om hier het lidwoord weg te laten (in tegenstelling tot bij de Spaanse tegenhanger),⁴ en ook niet om het adjectief weg te laten. Toevoeging van een locatief zinsdeel maakt de zin onacceptabel, vergelijk:

(19) **il ragazzo dal cappello nero in testa* 'de jongen met de zwarte hoed op (zijn hoofd)'

Met *con* zijn al deze zaken wel mogelijk.

- 3) De keuze van het voorzetsel is taalafhankelijk, vergelijk Frans *à*, Spaans en Portugees *de*. Bovendien hebben alleen deze drie talen de constructie: Germaanse talen en het Roemeens hebben alleen maar het equivalent van *con*. Deze betekenis kan waarschijnlijk in verband gebracht worden met de causatieve herkomst in:

(20) *Lo riconosco dalla voce* 'ik herken hem aan zijn stem'

waarin *la voce* ook een herkenningsteken is, maar de semantische regel zou erg marginaal zijn en als input een betekenis hebben die zelf al marginaal is binnen de herkomstbetekenissen, zodat het niet erg duidelijk is wat we erbij winnen als we het in verband brengen met de herkomst-betekenis, in plaats dat we een aparte homonieme betekenis voorstellen.

In deze beperkte ruimte heb ik alleen een schets kunnen maken van het soort onderzoek dat ik uitvoer ten aanzien van de betekenis van voorzetsels. Toch hoop ik dat het mogelijk is geweest een paar verschillen te laten zien met andere benaderingen.

Ten eerste neem ik, in tegenstelling tot structuralistische benaderingen, het stel betekenissen dat we in een woordenboek vinden serieus, maar ik concentreer me op de semantische regels die een verband leggen tussen de verschillende betekenissen, terwijl meestal het verband voor kennisgeving aangenomen wordt.

Ten tweede heb ik geen vooropgestelde behoefte aan een algemene betekenis, of *Gesamtbedeutung* die alle betekenissen dekt; integendeel, als het verband niet duidelijk is neem ik liever meer homonieme betekenissen aan.

⁴ *El niño de cabellos negros.*

In de derde plaats, staan niet alle betekenissen op hetzelfde niveau; er is een onderlinge hiërarchie, die afhangt van het aantal semantische regels dat erbij betrokken is, en er is een verschil tussen betekenissen die geïntegreerd zijn in een grondbetekenis en marginale betekenissen of betekenissen die binnendringen in een ander domein. En ten slotte ga ik ervan uit dat de meer algemene grondbetekenissen en semantische regels taalafhankelijk zijn, wat een basis geeft voor het vergelijken van talen.

Bibliografie:

- Boer, Minne G. de. 'Problemi dell'entrata lessicale polisemica. Il verbo *lasciare*'. *Atti della SLI*, 17/II (1981): 311-325. In *Nederlandse vertaling aanwezig als hoofdstuk 4 van Woordstudies I*. Utrecht: Igitur, 2009.
- De Felice, Emidio. 'Contributi alla storia della preposizione *da*' *Studi di Filologia Italiana* 21 (1965): 264-287.
- Jackendoff, Ray. 'Morphological and Semantic Regularities in the Lexicon' *Language* 51 (1975): 639-671.
- _____. 'Toward an Explanatory Semantic Representation' *Linguistic Inquiry* 7 (1976): 89-150.